

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ ПІД ВПЛИВОМ «НОВОЇ» ЕКОНОМІКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовані теоретичні підходи до аналізу регіональних кластерів. Розглянуто механізм функціонування кластерів в умовах «нової» економіки. Проаналізовано різноманітні підходи щодо визначення процесу кластеризації. Визнана об'єктивна необхідність використання багатомірного підходу до аналізу регіональних кластерів, тобто імплементація місцевих традицій та світових тенденцій.

The paper analyzes the theoretical approaches of regional clusters. The mechanism of functioning of clusters in a «new» economy is given. Various approaches to the definition of clustering were analyzed. In paper recognized the need for an objective approach to multidimensional analysis of regional clusters, i.e. the implementation of local traditions and global trends.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Регіональні кластери привертають дедалі більший інтерес серед науковців протягом останніх десятиліть. Однією з основопологаючих праць щодо кластерів є роботи М. Портера з промислових кластерів та регіональних кластерів. В них він описує тісний взаємозв'язок між учасниками кластеру та конкурентоздатності фірм та галузей промисловості. Дійсно, сильні конкурентні переваги у світовій економіці сприяють появі локальних переваг, що впливають з концентрації вузькоспеціалізованих знань та навичок, інститутів, конкурентів, підтримуючих підприємств, клієнтів тощо.

Література з регіональних кластерів має деякі недоліки, які можуть мати негативні наслідки для процесу прийняття рішень. Недоліки, зокрема, пов'язані з: відсутністю чіткого визначення регіонального кластеру та чітких географічних кордонів кластеру; у науковій літературі часто недооцінена важливість місцевих соціальних та культурних чинників у створенні та функціонуванні кластерів. Сучасні теорії щодо кластерів базуються на тематичних дослідженнях компаній, локальних виробничих систем та географічних районів. Ці дослідження, в основному, розглядають функціонування «успішних» кластерів, які знаходяться на стадії зростання. Якщо ми не визнаємо важливість місцевих умов для створення кластеру, ми ризикуємо переоцінити можливості виникнення нових регіональних кластерів, зокрема, у менш благополучних регіонах.

Аналіз досліджень і публікації останніх років. Серед наукових досліджень, в яких аналізуються регіональні кластери, є роботи видатних зарубіжних та вітчизняних учених – М. Сторпер, М. Портер, Б. Ейшхайм, Д. Лук'яненко, В. Чужиков та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні, існує лише декілька досліджень, які аналізують можливі наслідки впливу «нової» економіки на регіональні кластери. Серед іншого, «нова» економіка включає в себе дедалі зростаючу економічну глобалізацію, яка відбувається завдяки появі новій інформації та комунікативних технологій. Процес глобалізації означає, що все більше фірм залучаються у глобальний ланцюг вартості. Не приймаючи це до уваги, існує можливість знову переоцінити кількісне значення кластерів у нинішній світовій економіці.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення поняття регіонального кластеру й механізму його функціонування під впливом «нової» економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіональний кластер може бути визначений як географічно обмежена концентрація фірм. Необхідно зазначити, що кластери

повинні мати активні канали для ділових операцій, діалогу та спілкування. Таке визначення розкриває два основних критерії для розмежування регіональних кластерів. По-перше, регіональні кластери є обмеженими географічним районом з відносно великим числом фірм та працівників в межах невеликого числа пов'язаних галузей промисловості. Тобто, такі кластери спеціалізуються на невеликій кількості галузей промисловості. Це відображає більш загальну думку, що економічна, промислова та технологічна діяльність концентрується в певних локальних місцях. По-друге, хоча фірми у регіональному кластері можуть співпрацювати з науково-дослідними інститутами, іншими організаціями та др., фірми є частиною локальної мережі, часто у формі виробничої системи. Ці системи, у першу чергу, включають субпідрядників, але можуть включати й горизонтальне співробітництво між фірмами, які знаходяться на одній стадії виробничого процесу. Використання єдиної технології або бази знань чи джерела сировини може також зв'язувати фірми в кластері. Розмір географічного району регіонального кластера залежить від того, де фірми розміщуються. М. Портер використовує дещо інше визначення кластеру, як географічну концентрацію взаємопов'язаних компаній та інституцій у конкретній області. З одного боку, це більш вузьке визначення, ніж оригінальна портерівська концепція з упором на національні індустріальні кластери, тобто фірми, пов'язані через вертикальні (покупець-постачальник) або горизонтальні (спільні клієнти, технології і т.д.) відносини, та економічних агентів, розташованих в межах однієї країни. Таким чином, процес кластеризації відбувається легше, коли підприємства концентруються у географічно обмеженому просторі. З іншого боку, Портер використовує більш широке визначення у тому сенсі, що кластер також включає в себе інститути (формальні організації). Однак, Портер не стверджує, що наявність формальних організацій має бути притаманна усім кластерам. На нашу думку, концепція регіонального кластеру з урахуванням «підтримуючих» інститутів є більш повною.

Регіональні інноваційні системи (РІС) можуть виступати як інституційна інфраструктура, яка підтримує інновації, в межах виробничої структури регіону. РІС складаються з двох підсистем [1, с.156]:

- регіональна виробнича структура або система, що використовує різноманітні знання (складається з фірм, що виявляють кластерні тенденції);
- регіональна підтримуюча інфраструктура або система, що генерує знання (складається з державних чи приватних дослідницьких лабораторій, університетів, технологічних агентств, агентств по сприянню інвестицій, агентств регіонального розвитку тощо).

Різниця між різними концепціями інноваційної діяльності у регіоні є особливо помітною при обговоренні питання як державна політика може стимулювати конкурентоздатність кластерних фірм. Регіональні кластери розглядаються, в основному, як спонтанні явища; географічна концентрація фірм часто розвивається завдяки появі нового напрямку локальної підприємницької діяльності. Регіональні інноваційні системи, з іншого боку, мають більш запланований та системний характер. Розвиток від кластеру до інноваційної системи може бути одним із засобів збільшення інноваційних можливостей та конкурентоздатності кластерних фірм. Такий розвиток вимагає зміцнення міжфірмового співробітництва та інституційної інфраструктури, тобто чим більше організацій, що продукують знання (як регіональних, так й національних), беруть участь в інноваційному процесі, тим краще. Кластер, як і будь-який товар, має декілька стадій свого життєвого циклу: виникнення, зростання, спад та трансформація. Хоча окремі кластери можуть розвиватися по-різному, існують шість кроків у моделі кластерного розвитку [2, с.116].

По-перше, передумовою появи кластеру можуть стати історичні обставини, наприклад, наявність сировини, спеціалізованих знань у науково-дослідних установах, конкретних потреб певної (географічно обмеженої) групи клієнтів або фірм, а також розташування фірм, що продукують нові технології. Випадкові причини також можуть вплинути на появу кластеру. проте, створення кластеру часто базується на певних локальних чинниках, зокрема, довгострокового розвитку якихось знань, які можуть біти перетворені на

новий товар. Тобто на першому кроці кластерного розвитку з'являється нова фірма, чия подальша дільність призводить до географічної концентрації компаній на майже такому ж етапі виробництва. Таким чином, тут рушійною силою розвитку підприємництва та інновацій є агломерація. По-друге, завдяки агломерації фірм набуває скорості кумулятивний процес ефекту масштабу виробництва. До ефекту від масштабу включають створення спеціалізованих постачальників та сервісних фірм та ринку праці. Такий розвиток має знизити собівартість продукції. Третім кроком може бути створення нових організацій (бізнес-асоціації, науково-дослідні інститути і т.д.), які будуть обслуговувати фірми у кластері. Існування подібних організацій стимулює локальну співпрацю, процес створення та поширення нових знань. По-четверте, ефект від масштабу та поява локальних організацій підвищує імідж, престиж та привабливість кластеру. Це призводить до того, що до кластеру стягуються фірми та кваліфіковані робітники, тим самим ще більше збільшуючи привабливість кластеру. П'ятий крок пов'язаний зі створенням неринкових активів, які сприяють поширенню інформації та знань, наприклад, через неофіційну співпрацю та допомогу у координації економічної діяльності. Таким чином, високорозвинутий кластер містить сукупність специфічних, диференційованих та локалізованих відносин між особами та організаціями, які координуються за допомогою певних процедур та правил. Нарешті, хоча кластер може успішно функціонувати протягом десятиліть або стати частиною нового кластеру, багато кластерів рано чи пізно потрапляють у період занепаду. Початкова сила регіонального кластеру – наявність кваліфікованої робочої сили, викорозвинутої інфраструктури, тісних зв'язків – усе це може перетворитися у негнучку перешкоду для інновацій. Кластерам іноді легше зміцнювати старі моделі поведінки та «придушувати» нові ідеї, що, зокрема, є небезпечним для подальшого виживання кластеру за умови постійної зміни глобальної економічної кон'юнктури та технологій.

Окрім економічних чинників в основі процесу кластеризації знаходяться й соціальні та культурні чинники. Аналіз неекономічних передумов є приводом для дискусій щодо походження та розвитку регіональних кластерів. У більшості досліджень з регіональної системи виробництва (починаючи з 1970-х років) підкреслюється вагомість тісної взаємодії промислових організацій, історичних передумов, соціально-культурних чинників.

Однак, розвиток промислових районів відбувається також й на основі низки конкретних соціальних та культурних чинників. Існування загальної «промислової атмосфери» є важливим елементом визначення промислового району; це стимулює розвиток та залучення додаткових інновацій у діяльність фірм (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення процесу кластеризації

Підхід	Чинники, які сприяють виникненню та зростанню кластерів
Промислові райони (А. Маршалл)	Ефект від масштабу; наявність «промислової атмосфери»
Каліфорнійська школа (М. Сторпер)	Вертикальна дезінтеграція; зниження трансакційних витрат; наявність спеціалізованих ринків праці та неформальних правил та звичаїв
Скандинавська школа (Б. Лундвалл)	Локалізований процес навчання; наявність формальних та неформальних знань
Промисловий кластер (М. Портер)	Ефект від масштабу; близькість до покупців, конкурентів, сировини і т.д.

Промислові райони розглядаються як агломерації, де суспільство та фірми мають тенденції до злиття і де успіх багато в чому залежить від конкретних соціально-культурних відносин. Каліфорнійська школа аналізує зростання нових промислових просторів, підкреслюючи значущість вертикальної дезінтеграції, що призводить до агломерації фірм із скороченням міжфірмових трансакційних витрат та формування спеціалізованого місцевого ринку праці. Підхід розглядає агломерацію фірм як джерело промислової динаміки.

Скандинавська школа економіки знань підкреслює важливість інновацій в якості основи для отримання конкурентних переваг для фірм, регіонів та країн. Тут інновації представлені як складний та інтерактивний процес навчання, де наявна співпраця та взаємна довіра. Навчання, крім того, розглядається як локалізований процес. Розбіжності в інноваційних можливостях регіонів є результатом специфічних траєкторій навчання в різних інституційних системах, а також підкреслюється необхідність неформальних правил та норм, за якими координують свою діяльність економічні агенти в умовах невизначеності.

Три вищезгаданих підходи підкреслюють важливість регіональних ресурсів та інституційної бази для пояснення зростання або занепаду кластерів. Неринкові відносини між фірмами, культурні особливості, формальні та неформальні знання – усе це є чинниками, які сприяють інноваціям та допомагають знизити трансакційні витрати. Тобто сьогодні пояснення динаміки регіональних кластерів від економічних причин (ефект від масштабу виробництва) зрушується до соціально-культурних причин. Саме вони є інституційним підґрунтям для функціонування кластеру. На основі портерівської концепції був створений це один, більш інструментальний, підхід. За Портером фірми отримують конкурентні переваги в регіональних кластерах завдяки кращому доступу до спеціалізованої та кваліфікованої робочої сили, постачальників, інформації, суспільних благ тощо. Ефект від масштабу тут посилюється близькістю. Однак, однобічне використання підходу М. Портера може призвести до того, що кластери переоцінюють можливості копіювання успішного досвіду функціонування інших кластерів, не приймаючи до уваги місцевих умов.

Процес регіональної кластеризації може змінюватися завдяки появі «нової» економіки, яка пов'язана із швидким впровадженням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Поява нових технологій має великі наслідки для існуючих регіональних кластерів та для самого процесу кластеризації. Інші тенденції стосуються збільшення темпів економічної глобалізації та розвитку непромислових організацій. Взяті разом, ці тенденції являють собою «мережевий» (сітковий) спосіб організації економічної діяльності. Тобто мережі все частіше стали включати транснаціональні корпорації (ТНК), які впливають на локальні мережі, що є серцем регіональних кластерів.

Тенденції розвитку, основані на «новій» економіці, можуть впливати на регіональну кластеризацію різними шляхами. По-перше, як відомо, одним з найбільш вдалих результатів впливу «нової» економіки на процес кластеризації є Силіконова долина. Основна увага тут приділяється концепції «нової» економіки, що заснована на новостворених секторах, які використовують інновації. Ефекти кластеризації цих секторів проявляються завдяки тому, що знання накопичуються та передаються більш ефективно в результаті локальної близькості. Таким чином, фірми в таких секторах, що базуються на нових знаннях, мають високу схильність до кластеризації не великому просторі, по крайній мірі на першій стадії життєвого циклу нової галузі. Кластери створюються в таких регіонах, де промислове та наукове середовище сприяє залученню фірм в абсолютно нові сфери діяльності. По-друге, інформація в кластерах може поширюватися без витрат. Тобто фірми можуть знижувати свої трансакційні витрати завдяки використанню розміщених по усьому світу знань. Фірми в регіональних кластерах заміщуються іншими компаніями з більш далекосяжної мережі, підриваючи значення кластеру у локальній взаємодії та створенні нових знань. Ці тенденції зменшують значення кластерів в економіці, оскільки зникає поняття локальної близькості. По-третє, ІКТ сприяють виникненню нового розподілу праці, подібного глобальним корпоративним структурам. Світова економіка розвивається в напрямку все більш наднаціональної, функціональної інтеграції. В цьому аспекті можна розглянути дві паралельні тенденції:

- відбувається заміна локальних виробничих систем на глобальні. Велика кількість формально незалежних фірм, що знаходяться в одній мережі, прямо чи опосередковано контролюються ТНК;
- перехід від виробничих систем до системи навчання відбувається в результаті підвищення інтенсивності використання нових знань у процесі виробництва.

У сукупності ці тенденції виробляють до логічного розвитку від локальних виробничих систем (регіональних кластерів) до глобальної системи навчання, яка створюється ТНК. Це взагалі може призвести до зневелювання значення регіональних кластерів в порівнянні з фірмами, які функціонують в глобальному ланцюжку вартості. Однак, на нашу думку, кластер в «новій» економіці може являти собою «зразковий» центр в певній галузі. Корпорації мають взаємодіяти з фірмами та інститутами в динамічно розвинутих кластерах, оскільки вони потребують включення своїх знань до інших спеціалізованих знань, які мають інноваційні регіональні кластери. Необхідно зазначити, що підходи до інтерпретації впливу «нової» економіки вимагають багатомірного підходу до регіональних кластерів. Багатомірний підхід до регіональної кластерної політики в умовах глобалізації повинен виходити з того, що сама глобалізація це не формування органічної цілісної системи як такої. Вона представляє світогосподарський розвиток як розвиток цілого через єдність різноманітного.

Недооблік цієї обставини ставить під питання не тільки розвиток метасистеми світового господарства і її підсистем, але й природи взагалі. Тобто, що в основу функціонування кластери повинна бути покладена специфіка регіону, його унікальність як системи, що включає не тільки економічну й технологічну, але й соціально-культурну складову регіону - його місцеві традиції. На наш погляд, тільки багатомірне сприйняття регіону може сприяти більш ефективній регіональній політиці, в якій соціально-культурні традиції не суперечать глобальним тенденціям розвитку [3, с.36]. Багатомірний підхід припускаючи симбіоз місцевих традицій і світових тенденцій дозволяє державі імплементувати структурні й культурні особливості в регіональну політику й визначити ефективність сучасної спеціалізації регіону.

Висновки і перспективи подальших розробок. Багатомірний підхід припускаючи симбіоз місцевих традицій і світових тенденцій дозволяє державі імплементувати структурні й культурні особливості в регіональну політику й визначити ефективність сучасної спеціалізації регіону. Створення нових комбінацій сприяє розвитку регіональної конкуренції. Регіони відновлюють свої традиційні промислові промисли й стимулюють введення високих технологій у планування, виробництво й збут. У багатомірному підході політика кластерів одержує нове звучання. Регіональна влада може підтримувати, розвивати й сортувати кластери, у яких глобалізація й місцеві традиції злилися воедино [4, с.123].

Теорія й практика регіонального розвитку показує, що кластери можуть розвиватися тільки за допомогою «унікальних» методів. При цьому мова йде не про унікальність в буквальному значенні цього слова, а в тому розумінні, що тільки унікальність територій місцевих традицій завжди принесе успіх у проведенні регіональної кластерної політики. В сучасних умовах «нової» економіки значення кластерів нивелюється у звязку з тим, що зникає поняття локальної близькості. Кластер в «новій» економіці може являти собою «зразковий» центр в певній галузі [5, с.56].

Список використаної літератури

1. Кіро О. С. Регіональна економічна політика: формування сучасних інституційних підходів. / О. С. Кіро. – Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: ОДЕУ. – 2007. – Випуск 25. – С. 155–160.
2. Hospers G.-J. Regional Economic Change in Europe: A Neo-Schumpeterian Vision. / Munster G.-J. Hospers. – London: LIT. – 2004. – P. 116.
3. Кіро О. С. Багатомірний підхід до регіональної кластерної політики в Європі / О. С. Кіро. – Вісник ДонНУ. – Донецьк. – 2007. – С. 35–38.
4. Lundvall B. A. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. / B. A. Lundvall. – NY: Anthem Press. – 2010. – 367 p.
5. Kitanovic Jasmina The applicability of the concept of national innovation systems to transition economies / Jasmina Kitanovic / Innovation: Management, Policy, & Practice. – V. 2. – 2007. – P. 56.

Прийнято до друку 15.04.2011